

STADSHOLMEN

POLLUX 11

”VINDRAGARLAGET”

Stora Hoparegränd 6

GAMLA STAN

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

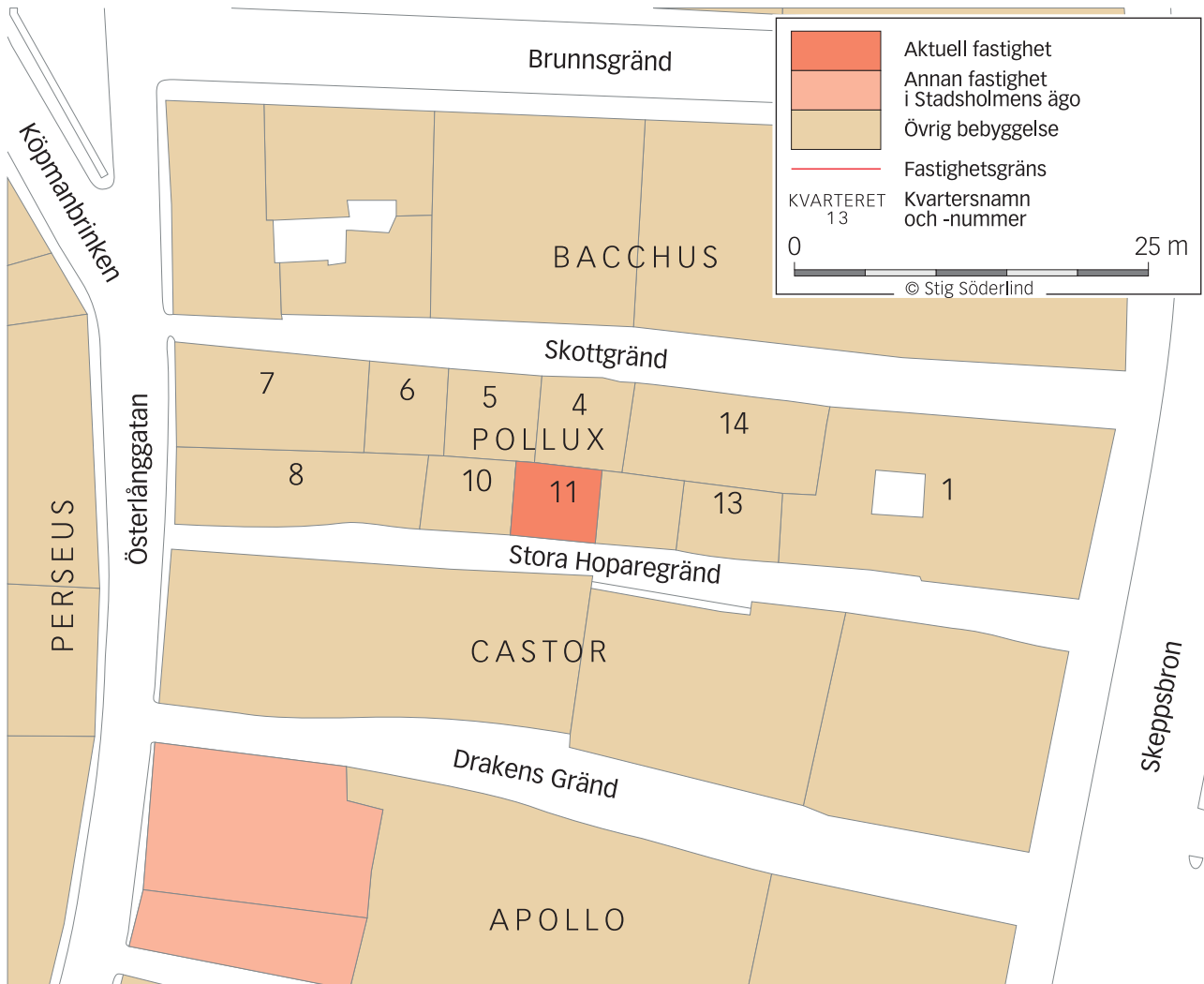
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladen.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladen kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladen finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

VINDRAGARLAGETS HÄRBÄRGE MED HALVFRANSK BRÖSTPANEL OCH KAKELUGN FRÅN TIDIGT 1800-TAL. FOTOGRAF: ÅSELIUS. S:T ERIK 541.

Pollux 11 är delvis en museifastighet som visar Vindragarlagets härbärke från ca 1930, det år sammanslutningen upplöstes. Härberget har sparats för att visa allmänheten hur arbetslivet i de trånga gränderna en gång såg ut.

Förutom museivåningen har byggnaden ovanligt många synliga tidsskikt, delvis framtagna vid tidigare renoveringar. Det finns till exempel väggmålningar från sent 1500-tal då huset uppfördes, takbjälkar och kalkstensgolv från 1600-talet och snickerier från 1700-tal och senare tider. Byggnaden är dessutom en av mycket få hus i Gamla stan som har en bevarad trappgavel, en form av gavel som en gång var mycket vanlig i staden.

OMRÅDESBESKRIVNING

Under flera hundra år var Gamla stan Stockholms centrum. Medeltidens bebyggelse bestod av hus i trä eller tegel, ofta med torvtak. Till husen fanns många

gångar källare med väggar av natursten och tegelvalv eller bjälktak. Tegelhusens fasader var inte putsade och kunde ha dekor i form av blinderingar, formtegel eller mönstermurning. Den medeltida, oregelbundna stadsplanen är ännu i dag mycket väl bevarad och många hus har i hög utsträckning kvar medeltida murverk bakom senare tiders fasadutformningar och inredningar.

Det expansiva 1600-talet, när Sverige utvecklades till en stormakt, gav en annan prägel åt staden med flera nybyggen men också modernisering av de äldre husen. Byggnaderna fick stora vindar i flera våningar med höga, branta tak och ofta en dekorativ fasadutsmückning i natursten. Samtidigt anpassades de

VINDRAGARLAGET UTANFÖR HÄRBÄRGET. OKÄND FOTOGRAF OCH ÅR. STOCKHOLMS STADSMUSEUMS ARKIV F 37910. MEMNON 4 SETT FRÅN SYDVÄST. DE TRE NEDRE VÅNINGARNA UPPFÖRDES PÅ 1690-TALET MEDAN DEN ÖVRE TILLBYGGDES PÅ 1760-TALET. NÅGRA AV FÖNST- REN ÄR BLINDFÖNSTER. FOTO: J. MALMBERG.

nybyggda husen längs framför allt Nygatorna i väster till en reglerad stadsplan.

Under 1700-talets mitt och senare hälft byggdes husen ofta på med en våning. Vindarna var nu mindre och taken flackare. Fasaderna utfördes släta och putsade, och rummen inreddes med kakelugnar och snickerier som till stor del finns bevarade i dag.

Vid 1800-talets senare del och under tidigt 1900-tal fick många byggnader fasader med tidstypiska dekorer i stuck eller puts och bottenvåningarna gjordes ofta om till butiksfasader med stora skyltfönster.

Gamla stan hotas – och räddas

Under senare delen av 1800-talet försköts stadens centrum till Norrmalm. Gamla stan började att successivt förslummas och många diskussioner fördes om stadsdelens sanitära förhållanden. Det kom till och med förslag om att riva stora delar och

bygga helt nytt. När de nya stadsdelarna på malmarna växte fram omkring 1900 blev problemen i Gamla stan ännu mer uppenbara, men de enskilda fastighetsägarna var inte villiga att bekosta saneringarna. Samfundet S:t Erik – som bildades 1901 och arbetade för att väcka intresse för stadens kulturhistoriskt värdefulla miljöer – oroades för stadsdelens framtid och tog på 1930-talet initiativet till att bilda AB Stadsholmen. Det nya bolaget fick i uppdrag att förvärva, restaurera och modernisera bebyggelsen med hänsyn bland annat till kulturhistoriska värden. De första åtgärderna i stor skala genomfördes i kvarteret Cepheus och flera av de genomförda renoveringarna har varit goda exempel, inte minst de allra första insatserna som gjordes.

I dag är Gamla stan med sina många bevarade tidslager och hus med en lång och omväxlande byggnadshistoria ett historiskt dokument av oersättligt värde.

HISTORIK

Tiden fram till 1747

Fastigheten Pollux 11 ligger utanför 1200-talets strandlinje, på utfylld mark som förmodligen togs i anspråk först under 1300-talet. Det är troligt att den första bebyggelsen bestod av lätta träbyggnader. Först under 1500-talets sista årtionden omnämndes stenhus vid Stora Hoparegränd. Pollux 11 kan följas bakåt i de skriftliga källorna till år 1602 då rådmannen Jöns Erichson köpte fastigheten av köttmånglare Jören Thommesson. Huset var av sten och flankerades av stenhus mot öster och väster. På våning 2 trappor finns kalkmålningar som har daterats till sent 1500-tal och därmed förmodligen tillhör fastighetens äldsta tid. Troligen är också det synliga takbjälklaget i bottenvåningen från uppförandet. En om- och påbyggnad skedde under 1600-talets förra hälft eller mitt att döma av fasadens ankarslutar och de profilerade takbjälkarna från och med våning 1 trappa. I

POLLUX 11 ÄR EN HÖG, SMAL FASTIGHET SOM AVSLUTAS UPPÅT MED EN TRAPPGAVEL. FOTO: I. JOHANSSON, SSM.

PORTALEN TILLKOM 1747 DÅ ÄGAREN; STENHUGGAREN LARS HIORTENBERG, LÄT RENOVERA FASTIGHETEN. VINDRAGARLAGETS EMBLEM I STEN OVANFÖR TILLKOM SEDAN LAGET ÖVERTAGIT FASTIGHETEN. FOTO: I. JOHANSSON, SSM.

fasadens murverk har en påbyggnadsgräns dokumenterats ovanför våning 3 trappor. Trappgaveln tillhör 1600-talets tillbyggnad men tillhör en medeltida byggnadstradition som i levde kvar in i 1600-talet.

Stenhuggare Hiortenberg's ombyggnad 1747

En större renovering var sannolikt färdig 1747 eftersom ägaren, stenhuggaren Hans Hiortenberg, satte upp en ny portal med det året och sina initialer. Samma år brandförsäkrade han fastigheten. Huset var fyra våningar högt med välvda källare under, vilka nåddes via en stentrappa. Innertaken var panelade eller gipsade vilket var modernare än att ha

synliga bjälktak. Vinden var delvis inredd. En stentrappa ledde till våning 1 trappa, till våningarna ovanför var trapporna av trä. En värdering och beskrivning av fastigheten gjordes 1765. Då fanns en krog i bottenvåningen och bostadsrummen ovanför värmdes med gröna kakelugnar.

Vindragarlaget

Vindragarlagets härbärge flyttade in 1818 på våning 1 trappa. Vindragarämbetet köpte sedan fastigheten 1827. Man lät sätta upp sitt emblem ovanför porten; stockkniv och sugare, de redskap som användes i arbetet. Vindragarna var män som lossade vätskor

TILL HÖGER OM TRAPPAN SES DE ÖVRE DELARNA AV TVÅ BESPARINGSNISCHER I ÖSTMUREN, VILKEN I DE ÖVRE VÅNINGARNA VILAR PÅ EN KRAFTIG, HORIZONTELL BJÄLKE. I DE NEDRE VÅNINGARNA UTNYTTJAS MAN SANNOLIKT GRANNFASTIGHETENS MUR. FOTO: I. JOHANSSON, SSM.

vid hamnen, dels alkohol men också oljor och sirap. I deras arbetsuppgifter ingick också tappning och beredning av vin. I härbärget samlades laget varje morgon och kväll inför och efter arbetsdagen. Man hade också gemensamma fester där, till exempel när nya medlemmar togs in. Enligt mantalslängden 1866 bodde extra vindragareäldermannen Carl Gustaf Berggren, hans hustru Maria Wilhelmina, deras fyra barn och ett barnhemsbarn i fastigheten. Dessutom fanns inneboende två extra vindragare, en av dessa med fru och två barn samt två arbetsskarlar.

På 1920-talet hade vindragarlaget fått ekonomiska problem på grund av spritmonopolet som innebar

att den statliga Vin & Spritcentralen fick monopol på införsel och partihandel av alkohol samt brännvinstillverkning. Pollux 11 såldes till Samfundet St Erik 1923. Verktyg, arkiv och inredning ingick i köpet. Vindragarlaget fanns kvar i huset till 1930 då laget upplöstes.

Upprustning och renovering

Samfundet St Erik genomförde en fasadrenovering 1927. Putsen knackades ner och fasaden fick en ny, rödbrun avfärgning. Den rostiga järnluckan till vindens lastöppning ersattes med en ny och hissbommen togs bort. Samtliga fönster fick nya

DET HALVFRANSKA DÖRRBLADET TILL HÖGER I BILD HAR GÅNGJÄRNSBESLAG FRÅN OMKRING 1700. FOTO: I. JOHANSSON, SSM.

PÅ VÅNING 2 TRAPPOR HAR KALKMÅLNINGAR FRÅN SENT 1500-TAL TAGITS FRAM OCH KONSERVERATS. GOLVET AV KALKSTEN ÄR FRÅN 1600-TALET OCH TAKBJÄLKARNAS MÅLERI FRÅN SAMMA ÅRHUNDRADE HAR REKONSTRUERATS. FOTO: I. JOHANSSON, SSM.

ytterbågar och karmbottenstycken samt enhetliga, nytillverkade fönsterbeslag av 1700-talstyp. I fönstren i de tre nedre våningarna infälldes losholtz i karmarna. Vindragarlagets härbärge på våning 1 trappa har sedan dess bevarats som museilokal med den fasta och lösa inredning den hade då laget lämnade lokalen 1930. Någon gång efter 1877 har stentrappan till källaren ersatts av en trätrappa.

Nästa större renovering skedde 1969-1970 då våningarna ovanför vindragarlagets härbärge inreddes till bostad, även den övre vinden. När putsen knackades ner på våning 2 tr upptäcktes kalkmålningar från sent 1500-tal. Dessa togs fram och konserverades. I samma rum tog man också fram 1600-talets bjälktak och rekonstruerade dess färgsättning och ett äldre kalkstensgolv. Fastigheten överfördes från Samfundet S:t Erik till Stadsholmen 2006.

År 2011 renoverades fastigheten på nytt. Fasadputsen som var i dåligt skick bilades ned varvid äldre ljusare putsrester hittades. Med denna utgångspunkt avfärgades den nya kalkputsen med opigmenterad kalkfärg. Snickerierna målades och golven slipades. Köks- och badrumsinredning byttes. Av brandsäkerhetsskäl sattes ett nytt dörrparti in i trapphuset på plan två för att skilja bostaden från övriga delar i huset. Huset är byggnadsminne sedan 1991 och skyddsföreskrifter finns.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Fastigheten är en fyra våningar hög, slätputsad tegelbyggnad med trappgavel. Gaveln är något osymmetrisk sedan en murstock tillbyggdes på 1700-talet. I den övre vinden finns en järndörr för en

HALVFRANSK BRÖSTPANEL FRÅN 1700-TALET FINNS I FLERA RUM. DÖRRBLADEN MED TVÅ ELLER FYRA FYLLNINGAR KAN VARA SAMTIDA.
FOTO: I. JOHANSSON, SSM.

lastöppning. En stentröskel till en likadan öppning till den nedre vinden är bevarad i fasaden men öppningen har någon gång ersatts av ett fönster. Fasaden pryds av synliga ankarslutar av 1600-talstyp. I bottenvåningen finns en stenomfattad portal med året 1747. Ovanför porten finns vindragarlagets emblem som sattes upp under tiden då vindragarlaget hade sitt härbärge i fastigheten. Ovanför finns en målad järnskylt med texten "Windragare Herberget". Skylten är en kopia av originalet som ingår i Stockholms stadsmuseums samlingar. Bottenvåningens två fönsteröppningar har fönsterluckor med snedställda täckbrädor och bandgångjärn. De nedre bostadsvåningarna har fönster indelade med losholz i fyra bågar och med beslag och gångjärn av äldre typ. De övre våningarna har fönster med två bågar, vardera indelade med spröjs till två rutor.

Interiör

Under huset finns välvda källare tillgängliga på trärappa från bottenvåningens stora rum. I bottenvåningen är det ursprungliga 1500-talsbjälktaket bevarat medan de högre upp i huset byttes på 1600-talet. Till den andra våningen leder trappa av sten medan de högre upp är av trä. I det stora rummet på våning 2 trappor är 1600-talets kalkstensgolv framtaget. På nord- och västväggen finns kalkmålningar från sent 1500-tal och i taket är 1600-talets takbjälkar synliga med rekonstruerad målning. Flera rum har smyg- och bröstpaneler från 1700-talet. Äldre dörrblad med två eller fyra fyllningar förekommer liksom gångjärnsbeslag från 1600- och 1700-talet. På våning 1 trappa finns en kakelung från tidigt 1800-tal och samtida paneler i vindragarlagets lokal. I fastigheten finns också två murade, äldre spisar.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.